

УДК 351: 338.124

Д. В. Кіслов,

д. н. з держ. упр., доцент, професор кафедри теорії та історії журналістики

Інституту журналістики, кіно і телебачення, Київського міжнародного університету

ORCID ID: 0000-0003-4806-1964

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.10.73

ГІБРИДНІ КРИЗИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

D. Kislov,

Doctor of Public Administration Sciences, Associate Professor, Professor of the Theory and History of Journalism, Institute of Journalism, Cinema and Television, of the Kyiv International University

HYBRIDN CRISI OF SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS

У статті надається порівняльний аналіз поняття "криза", розкриваються основні елементи соціально-політичних та економічних криз, наводяться ознаки і приклади виникнення й розвитку феномену сучасних гібридних криз, прототиби яких існували здавна, дається визначення цього типу національних криз.

Також зосереджено увагу на виникненні нових форм і типів кризових явищ на ґрунті сучасного загострення економічної та політико-психологічної боротьби за новий світовий порядок на тлі постійно-перманентного ведення інформаційних і гібридних воєн. Аналіз криз останнього часу дозволяє зробити висновок про їх гібридний характер, про можливість їх дослідження на основі останніх прижиттєвих наукових робіт видатного російсько-американського соціолога П. Сорокіна з соціальної динаміки людства і "теорії змін".

The article gives a comparative analysis of the concept of "crisis", reveals the main elements of socio-political and economic crises, presents the elements and examples of the emergence and development of modern hybrid crises phenomenon, prototypes which have existed since, given the definition of this type of national crises.

It also focuses on the emergence of new forms and types of crisis phenomena due to the modern enhancement of the economic and political-psychological struggle for a new world order against the background of non-alterable and permanent information and hybrid wars. The recent crises analysis allows to conclude their hybrid nature, the possibility of their research on the basis of the latest in-life research papers by the prominent Russian-American sociologist P. Sorokin on the humanity social dynamics and the theory of change.

In particular, at the beginning of 2019 in Venezuela there was a crisis phenomenon with manifestations of new features, which allows to be identified as a hybrid crisis, which has already brought the country closer to the attempts of a coup for the third time in the last quarter. The modern world economy is an integral part of the general socio-economic systems of various scales and levels. The government crisis of late 2018 – early 2019 (shutdown) the US administration quickly "threw" to Venezuela, which was already in a protracted socio-economic crisis. As a consequence, this phenomenon requires its theoretical study and definition as a concept on the basis of a comparative analysis of crisis phenomena and situations that are reflected in the scientific discourse of the present.

Under the study of transformation processes and crisis situations, the nature theoretical and methodological developments of complex unsustainable phenomena (economic, social, political, legal, etc.) with lots of unknowns occupy a significant place. Today there is a significant number of interpretations of crisis phenomena that are inherent in any transformation systems.

The main contradiction, which can occasionally cause systemic and hybrid crises in a particular country, is inadequate capacity of the regulatory mechanism of public administration for the need for rapid practical implementation of the relevant changes and intensive restructuring of internal processes in the authorities' structures, including political-military character in conditions of simultaneous influence internal and external factors. Neutralization of the consequences of the socio-political crisis in the country, especially from the outside, must begin with clear and rapid changes in the governing bodies of the central state and, subsequently, regional team, while strongly supporting such actions by the consolidated part of the truly patriotic forces of the national society under the conditions of understanding masses of specific goals of socio-economic development and civilizational landmarks based on the internal values and interests of the nation.

Therefore, the review and analytical and scientific insight should be timely equivalent to the organization of a permanent special anti-crisis monitoring of situations that are potentially threatening with destructive external influences. However, the analysis of the essential features and the background of the systemic world crisis and the forms of manifestation and consequences of hybrid crises of national scale is the main unresolved part of the overall problem of development and counteraction to the negative effects of the crisis phenomena of our times.

Ключові слова: гібридна криза, гібридні війни, глобальне протиборство, державне управління, зміни, інтереси нації, комунікації, кризи, кризові явища.

Key words: crisis, crisis, global warfare, global governance, power, national interest, community, crisis, crisis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Не встигло суспільство звикнути до вживання терміна "гібридні війни", як виникли нові словосполучення і назви різних явищ з ознакою гібридних. Поняття "гібридна війна" з'явилося в 2015 р. як узагальнююче, що характеризує сукупні підривні чи агресивні дії на всіх напрямках людської діяльності (гуманітарних, дипломатичних, інформаційних, спортивних, торговельних, фінансових, економічних тощо), у тому числі у формі міжнародних санкцій однієї або декількох держав проти іншої чи інших держав з одночасною можливістю ведення локальних військових дій без офіційного їх визнання чи оголошення. На початку 2019 р. у Венесуелі виник феномен кризи з проявами нових ознак, що дозволяє визначити його як гібридна криза, що вже втретє за останній квартал наближає країну до спроб перевороту. Цей феномен потребує свого теоретичного дослідження та визначення як поняття на основі порівняльного аналізу кризових явищ і ситуацій, що знайшли відображення в науковому дискурсі сьогодення. Сучасна дійсність вказує на те, що такий різновид кризових явищ може поширюватись і на інші країни. Гібридні кризи можуть бути як попередником, так і наслідком гібридних воєн, чи проявлятися самостійно. З'ясуванню причин появи такого типу криз, їх особливостей має бути присвячений науково-практичний дискурс фахівців з усіх сфер управлінської та господарської діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Різні форми кризових явищ досліджувалися в працях таких вчених, як: Л. Бальцерович, О. Бленчард, В. Івантер, А. Ілларіонов, Г. Кальво, Д. Кауфман, Я. Корнаї, А. Ослунд, Б. Пінто, Е. Поротті, Дж. Сакс, Ю. Хабермас, М. Шаффер, В. Ширмер та в розробках багатьох інших авторів. Над цими питаннями працювали українські науковці: Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, В. Геєць, С. Дорогунцов, І. Жилиєв, І. Лукінов, С. Мочерний, Ю. Пахомов, В. Черняк, М. Чумаченко та інші фахівці.

Спеціалізована обмеженість щодо криз управлінських структур під впливом зовнішніх обставин та цілеспрямованих дій в останніх публікаціях вказує на те, що необхідно спиратися на класичні праці, де визначені глибокі соціальні характеристики криз, мотиви, ознаки та

прояви яких аналогічні сучасним соціально-політичним явищам, що яскраво себе проявили, у тому числі, і в Україні. Базовими для методології такого аналізу доцільно вважати праці видатного російсько-американського соціолога П. Сорокіна, які присвячені соціології революцій та динаміці кризових явищ в історії людства, що ґрунтуються на детальному вивченні понад 2200 таких екстремальних ситуацій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз проявів нових факторів розгортання кризових явищ під впливом внутрішніх національних обставин, виявлення їх загальних та істотних рис, знаходження історико-теоретичних аналогій політичних, економічних і соціальних ознак, на основі яких запропоновано поняття "гібридна криза".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Увага дослідників розвитку складних соціально-економічних систем, якими є сучасні держави, прикута до теоретичних проблем і узагальнюючих факторів, що характеризують швидкі трансформаційні зміни та кризові явища, які зумовлюють динамізм таких систем, їх транзитологічність — здатність до змін. Сучасне загострення глобального протиборства веде до виникнення багатьох кризових ситуацій в різних регіонах планети, в різних країнах і у формах, що можуть бути значно відмінні від тих, які були відомі раніше. Пошук методів профілактики вірогідних криз будь-якого виду й форми прояву та шляхів їх подолання повинен починатися заздалегідь, щоб у кризові ситуації входити підготовленими й виходити з них в оновленій якості. Для цього мають бути задіяні усі можливості безпекових, соціально-економічних, психологічних, правових і політичних механізмів державного управління для виявлення первинних ознак кризових загроз гібридного типу та їх нейтралізації.

У більшості наукових розробок існує два основних погляди на кризу як явище: позитивний і негативний. При позитивному погляді дослідження криз ґрунтуються на підході, який передбачає адаптацію системи до кризової ситуації та подолання її деструктивних внутрішніх і зовнішніх факторів для входження у новий етап розвитку. Тоді криза — це можливість переходу до інших форм розбудови та розвитку системи. При негативному погляді кризи розглядаються як загрози існуванню соціально-економічній системі через нестримне зростан-

Таблиця 1. Визначення поняття "криза"

№ з/п	Визначення	Автор	Джерело
1	Криза – це зміна тенденцій життєдіяльності системи, тобто порушення її стійкості, що радикальним чином її оновлює	Р. Акофф	Мирошниченко Ю.В. Трактовка поняття «кризис» и причин его возникновения как вектор антикризисного управления
2	Криза – різкий крутий перелом, тяжкий перехідний стан, гострі проблеми будь з чим, тяжке становище	І. Ансофф	Мирот // Ю.В. Мирошниченко, Е.В. Момот // Бізнес Інформ. – 2011. – № 8. – С. 168
3	Криза – це широкомасштабна передбачена подія, яка веде до потенційно-негативних результатів і може нанести серйозну шкоду всій організації: робітникам, продукції, зв'язкам, фінансам та репутації	Л. Бартон	
4	Криза – це зміна організаційних форм комплексу (системи), завершення або перелом у процесі його розвитку, яка має характер боротьби. Крім того, являє собою порушення рівноваги і водночас перехід до нової рівноваги, яка може розглядатися як ліміт змін, які відбуваються при кризі	О. Богданов	
5	Криза – нагромадження в організації або в її частині потенційних факторів, які здатні зупинити існуючі та майбутні операції підприємства, а також це стосується індивідів та суспільства на фізичному, психологічному та екзистенціальному рівні	К. Ру-Дюфор	Там само, с. 169
6	Криза – це критичне загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), яка загрожує її життєстійкості в оточуючому середовищі	Е. Коротков, І. Василенко	Там само, с. 168, 169
7	Криза – це зіткнення з проблемами, які виходять за звичні рамки; необхідність діяти в умовах відсутності орієнтирів, які представляли сенс індивідуальним і колективним діям. Це надзвичайна ситуація, яка супроводжується дестабілізацією	П. Лагадек	Там само, с. 169
8	Криза – це форма порушення параметрів життєдіяльності підприємства, яка проявляється під час визначеного періоду, характеризується закономірністю та циклічністю виникнення на різних етапах життєвого циклу підприємства, обумовлюється накопиченням протиріч у межах господарської системи і у ході її взаємодії із зовнішнім оточенням, має визначені наслідки щодо можливостей його функціонування та розвитку	В. Подольська	Там само, с. 168
9	Криза – загальна універсальна фаза будь-якого циклу, період порушення рівноваги	З. Шершнева	Там само, с. 168
10	Криза – ситуація, що визначається високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності	Ю. Розенталь, Б. Підженбург	Там само, с. 169
11	Криза – це непередбачена, несподівана ситуація, яка загрожує пріоритетним цілям організації при обмеженому часі для прийняття рішень	К. Херманн	Там само, с. 169
12	Криза – це переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або внутрішньо, що вимагає від неї якісно нового реагування	А. Чернявський	
13	Криза – втрата контролю над ситуацією	П. Грин	
14	Криза – різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища; гостра нестача чого-небудь		Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – С. 464
15	Криза – а) поворотний момент, що впливає на хід подій; б) критичний, рішучий перелом в уяві; радикальне переосмислення знань при розбудові нової наукової парадигми або нових моделей діяльності; в) неадекватне функціонування суспільних структур	С. Кравченко	Кравченко С.А. Социологический энциклопедический русско-английский словарь: более 10 000 единиц / С. А. Кравченко. – М.: ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – С. 184
16	Криза – а) різка зміна, крутий перелом у чому-небудь (наприклад, урядова криза); б) періодичне перевиробництво товарів, що веде до розладу економічного життя, росту безробіття; в) гостра недостатність чого-небудь (наприклад, житлова криза)		Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 сл. і словосполучень / [Шевченко Л.І., Ніка О. І., Хом'як О.І., Дем'янюк А.А.]. – К. : АРІЙ, 2008. – С. 329
17	Криза – а) різка зміна, крутий перелом у чому-небудь (наприклад, духовна криза, урядова криза, гострі політичні розбіжності, зміна уряду); б) тяжке становище		Ожегов С.И. Словарь русского языка. Около 57 000 слов / С.И. Ожегов. – 10-е изд.; под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Советская Энциклопедия, 1973. – С. 280.
18	Криза – а) перелом; б) перевиробництво		Словарь иностранных слов / [под. ред. И.В. Лехина, Ф.Н. Петрова]. – 4-е изд. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1947. – С. 202

Примітка: Більшість галузевих енциклопедій, довідників і словників надають тільки відповідні похідні тлумачення криз (наприклад, демографічна, культурологічна, політична, соціальна техногенна тощо).

ня руйнівних тенденцій і дестабілізуючих викликів [1, с. 267]. У цьому випадку криза — це вирок засобу життєдіяльності системи.

Аналіз визначення поняття "криза" в сучасному науковому дискурсі приведено в таблиці 1. На основі цього порівняльного аналізу робиться спроба знаходження глибинних причин і соціально-політичних ознак

та проявів гібридних криз у сучасній дійсності, що за аналогією можуть стати характерним явищем і в Україні.

Науково-методологічною основою щодо дослідження соціально-політичних криз, які є насамперед зміною комунікацій широким верств соціуму, може стати приклад аналізу й управління змінами, що є складовою теорії соціально-культурної динаміки П. Сорокіна,

яку розроблено в 1937—1942 роках. Він наполягав на використанні терміну "зміни" (change) і свідомо по можливості нехтував такими поняттями як еволюція, революція, прогрес тощо, хоча сам був автором видатного дослідження "Соціологія революції", виданої ще в 1925 році [2]. У роботі "Соціальна й культурна динаміка. Дослідження змін у великих системах мистецтва, істини, етики, права та суспільних відносин" автор звертає особливу увагу на, так звані, "флуктуації", під якими він розуміє коливання у розвитку соціумів. П. Сорокін послідовно приділяв увагу флуктуаціям в різних сферах життєдіяльності людства, у тому числі, окремо в сферах науки, етики, права, управління, соціальних відносин; а також у військово-політичних, міжнародних і внутрішніх конфліктах [3]. Багато уваги він присвятив питанням: чому і як відбуваються соціальні, економічні, політичні та соціокультурні зміни та яким чином вони приводять до криз і наступного за ними поступового відродження. П. Сорокін ретельно вивчив усі відомі до нього кризи, які мали місце в історії людства, і встановив відповідні закономірності, критерії, оцінки та параметри їх проходження, що дозволяє використати цей набір при розробці та впровадженні конкретних антикризових механізмів державного управління.

Значимість визначення суті і змісту поняття "гібридна криза" обумовлена уразливістю відкритих соціально-економічних систем від привнесення ззовні елементів збудження нової додаткової напруги і протиріч, що значно посилюють внутрішні проблеми даної конкретної країни. При цьому вражаються управлінські, політичні та соціальні комунікації, суб'єкти яких здатні впливати на ситуативні зміни та трансформації соціуму. Без заздальгідь виробленої здатності швидкої адаптації до будь-яких непередбачуваних ситуацій, гнучкості та мобільності такі суб'єкти управління не зможуть ефективно керувати необхідними трансформаціями й заходами протидії. Реальна можливість суб'єктів, як глобальних гравців світової арени, цілеспрямовано діяти на об'єкти впливу (інші країни) обумовлена не тільки силовим і фінансово-економічним потенціалом, а й можливістю оперативно реагувати в інформаційному просторі, втручатись у міжнародні та національні комунікації з метою підтримки своїх намірів, починань й інтересів у відповідних історичних умовах. Штучно привнесені кризові ситуації — це інструмент активного впливу. Системність, глибина, послідовність й циклічність, як основні параметри криз, можуть за деяких умов теж цілеспрямовано корегуватись ззовні впливовими глобальними гравцями саме за вищезазначених передумов.

Невдачі та тяжкі наслідки від застосування відомих маніпулятивних соціально-політичних технологій (кольорові та інші "революції", так звані "весни народів" тощо), які привели до довгострокових військових конфліктів у Сирії, Ємені, Україні; глибоких економічних криз в Аргентині, Бразилії, Венесуелі та інших країнах, примусили знайти нові методи впливу на політику країн-об'єктів зовнішнього втручання з боку країн-суб'єктів управління. Це втілюється в застосуванні нових гібридних технологій швидкого реагування щодо яких можливі теж тільки швидкі чи ще більш швидкі контрзаходи адекватних змін. Гібридність криз обумовлена розвитком взаємозалежності систем комунікації, в яких

вони розвиваються. При цьому основними виступають управлінські, інфраструктурні, економічні, політичні та соціальні комунікації. Це достатньо жорстко доводить реальна ситуація сьогодення у Венесуелі, Сирії, Судані та в Україні. Сучасна світова економіка є складовою сукупності загальних соціально-економічних систем різних масштабів і рівнів. Урядову кризу кінця 2018 — початку 2019 року (шатдаун) адміністрація США швидко "перекинула" у Венесуелу, яка вже перебувала в тяжкій соціально-економічній кризі. Додавання туди ще й політичної та урядової криз (штучного двовладдя) різко погіршило ситуацію і надало їй гарячого міжнародного забарвлення. Почалися гібридні техногенно-гуманітарні експерименти випробування венесуельської спільноти на витривалість (прориви кордонів, тотальні аварії електричних мереж, енергетичні катастрофи). При цьому експансія таких криз загрожує бути поширеною на Кубу та Нікарагуа, де вже відбулися перші акції протестів. Така політика також спрямована на те, щоб виштовхнути Бразилію з міжнародного об'єднання БРІКС. Але "венесуелізація", тобто розповсюдження гібридних криз, у міжнародному вимірі може загрозувати й Україні.

Всі основні гравці світової арени (США, ЄС, Китай і Росія), що задіяні у кризовій ситуації навколо Венесуели, й новий претендент (Турція), а також латиноамериканські країни (насамперед, Бразилія, Колумбія, Куба, Мексика, Нікарагуа) раптово були втягнуті в нову глобальну суперечку локально-ресурсного виміру. Клубок національних протиріч завдяки гібридній технології, з одного боку, поглибився, а з іншого — поширився на регіональний і загальносвітовий рівень. У черговий раз у протиставленні зіткнулися різнополярні національні, геополітичні, воєнні, економічні, соціальні, ресурсні та амбітні інтереси великих і малих акторів планети. Хто першим вистрибне з цього гібридного "керованого хаосу" з мінімум втрат, той і буде вважатися переможцем. Ініціатор "щеплення" гібридної кризи сподівається, що це буде саме він, бо розрахував такий сценарій заздальгідь.

У дослідженні трансформаційних процесів і кризових ситуацій значне місце займають теоретико-методологічні розробки природи складних нестабільних явищ (економічних, соціальних, політичних правових тощо) з багатьма невідомими. В наш час існує значна кількість трактувань кризових явищ, які притаманні будь-яким трансформаційним системам. Тому все частіше вони визначаються як системні. Системна криза — це динамічний процес трансформаційних змін базисних компонентів відповідної системи, наслідком якої є перехід з однієї історично обумовленої конфігурації в іншу або припинення її існування в цій системній якості [4, с. 373]. Відштовхуючись від поняття "системна криза" пропонуємо нову дефініцію — "гібридна криза" для опису явища експортування одного виду криз, наприклад, політичних чи управлінських, та щеплення їх на ґрунт існуючих будь-яких національних кризових явищ.

Терміни "гібрид", "гібридний", "гібридність" походять з грецької в значенні кровозмішення [5, с. 147]. В біологічних науках вони застосовуються для загальної назви об'єктів, що з'явилися у результаті схрещування живих організмів (тварин чи рослин) з метою покращення

ня їх характеристик. Запозичена з біології термінологія в техніці, технологіях та відповідних прикладних науках використовується як така, що означає нове більш складне утворення з додатковими корисними якостями. Але в сучасних гуманітарних науках, зокрема в політології, дипломатії, термін "гібридні" почав вживатися в негативному сенсі для визначення військових та інших явищ з прихованими намірами (двозначними й багатозначними). В економіці та управлінні поняття, посилене словами, що вказують на його набуті гібридні якості, підкреслює більш складний, непрозорий і загрозливий характер впливу на соціально-економічні системи та оточуюче їх середовище. Гібридна криза — це сукупність національних кризових явищ чи ситуацій разом з нав'язаними ззовні характерними і спеціальними кризовими ознаками, які провокують різке загострення протистоянь політичних сил у конкретній країні або міжнародних протиборств на світовій арені.

Основним протиріччям, яке може періодично викликати системні та гібридні кризи в конкретній країні, є неадекватність можливостей регуляторного механізму державного управління необхідності швидкого практичного втілення відповідних змін й інтенсивної перебудови внутрішніх процесів у структурах органів влади, у тому числі, воєнно-політичного характеру в умовах одночасності впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. Нейтралізацію наслідків соціально-політичної кризи в країні, особливо привнесеної ззовні, треба починати з чітких і швидких змін в органах управління центрального державного, а згодом і регіональних апаратів, спираючись при цьому на рішучу підтримку таких дій консолідованою частиною дійсно патріотичних сил національного соціуму за умов розуміння масами конкретних цілей соціально-економічного розвитку та цивілізаційних орієнтирів на основі внутрішніх цінностей та інтересів нації.

У сучасному цивілізаційному розвитку націй все яскравіше починають проявлятися тенденції й ознаки майбутньої системної глобальної кризи, яка суттєво відіб'ється на соціально-економічному стані багатьох держав. Під час зародження та стрімкого розвитку непередбачених типів кризових загроз виникають не тільки бурхливі зміни всіх соціально-політичних процесів і, насамперед, їх інформаційно-комунікаційної складової, але й деформація інформаційного простору та комунікаційних каналів особливо у контексті спілкування. Тому своєчасним є організація постійного спеціального антикризового моніторингу ситуацій, що потенційно загрожують руйнівними зовнішніми впливами.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

За останні роки для визначення поняття "криза" та споріднених з нею понять введено до наукового обігу біля сотні дефініцій, які значно ускладнюють міждисциплінарні наукові розробки через галузеве розмаїття у визначеннях. Необхідно знайти оптимальне співвідношення понять і дефініцій для цілеспрямованої управлінської діяльності. Дослідження загальних та специфічних рис політичних і соціально-економічних криз гібридного характеру, які ви-

никають у світі в різних країнах, їх постійний моніторинг дозволить знайти шляхи щодо підготовки заходів для нейтралізації аналогічних явищ в Україні.

Аналіз істотних ознак і фону системної світової кризи та форм прояву і наслідків гібридних криз національних масштабів є основною невирішеною частиною загальної проблеми розвитку й протидії негативним впливам від кризових явищ нашого часу. Подальші наукові розвідки та дослідження мають бути сконцентровані на технологічних і методологічних проблемах розбудови принципів і засобів протидії можливостям виникнення гібридних криз у національних соціально-економічних системах, подоланні їх наслідків і загроз життєдіяльності населенню.

Література:

1. Кіслов Д.В. Система державних маркетингових комунікацій: теорія і практика: монографія / Д.В. Кіслов. — К.: "МП Леся", 2015. — 408 с.
2. Сорокин П.А. Социология революции / П.А. Сорокин; [сост., автор коммент. В.В. Сапов, автор вступ. ст. А.Н. Медушевский]. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — 552 с. — (Библиотека отечественной общественной мысли с древнейших времен до начала XX века).
3. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и социальных отношений [Текст] / П.А. Сорокин; пер. с англ. — СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 2000. — 1056 с.
4. Політична енциклопедія / [редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. — К.: Парламентське вид-во, 2011. — 808 с.
5. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / [Шевченко Л.І., Ніка О.І., Хом'як О.І., Дем'янюк А.А.]; за ред. Л.І. Шевченко. — К.: АРІЙ, 2008. — 672 с.

References:

1. Kislov, D.V. (2015), Sistema derzhavnih marketingovih komunlkatsly: teorlya I praktika: monograflya [The system of state marketing communications: theory and practice: a monograph], MP Lesya, Kyiv, Ukraine.
2. Sorokin, P.A. (2010), Sotsiologiya revolyutsii [Sotsiologiya revolyutsii], Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), Moscow, Russia.
3. Sorokin, P. A. (2000), Sotsialnaya i kulturnaya dinamika. Issledovanie izmeneniy v bolshih sistemah iskusstva, istinyi, etiki, prava i sotsialnyih otnosheniy [Social and cultural dynamics. Study of changes in the large systems of art, truth, ethics, law and social relations], Izdvo Russkogo Hristianskogo gumanitarnogo instituta, Saint Petersburg, Russia.
4. Levenets, Yu. and Shapoval, Yu. (2011), Politichna entsiklopediya [Political Encyclopedia], Parlamentske vidvo, Kyiv, Ukraine.
5. Shevchenko, L. I. Nika, O. I. Hom'yak, O. I. and Dem'yanyuk, A. A. (2008), Noviy slovník Inshomovnih sliv: blizko 40 000 sl. I slovospoluchen [New dictionary of foreign words: about 40 000 sl. and phrases], ARIY, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 08.05.2019 р.*